

Háskólinn
á Akureyri
University
of Akureyri

Skólaþjónusta sveitarfélaga við leik- og grunnskóla

Niðurstöður tilviksrannsóknar

Birna María Svanbjörnsdóttir

Hermína Gunnþórsdóttir

Jórunn Elífdóttir

Rúnar Sigþórsson

Sigríður Margrét Sigurðardóttir

Trausti Þorsteinsson

Skólaþjónusta sveitarfélaga
við leik- og grunnskóla
Niðurstöður tilviksrannsóknar

Birna María Svanbjörnsdóttir
Hermína Gunnþórsdóttir
Jórunn Elísdóttir
Rúnar Sigþórsson
Sigríður Margrét Sigurðardóttir
Trausti Þorsteinsson

Október 2020

Skólajónusta sveitarfélaga við leik- og grunnskóla
Niðurstöður tilviksrannsóknar

© Birna María Svanbjörnsdóttir, Hermína Gunnþórsdóttir, Jórunn Elíadóttir, Rúnar Sigþórsson
Sigríður Margrét Sigurðardóttir og Trausti Þorsteinsson

Efnisyfirlit

Inngangur	4
Tilvikin fimm.....	5
Starfshættir skólaþjónustu.....	8
Tilvísanir og ráðgjöf.....	8
Greiningar og stuðningur við starfsfólk og skóla	9
Kennslufræðileg ráðgjöf.....	10
Stuðningur við skólastjórnendur.....	11
Stuðningur við foreldra	12
Sýn starfsfólks skólaþjónustu og starfsfólks á ráðgjöf og stuðning skólaþjónustu.....	12
Mat á skólastarfi og skólaþjónustu	14
Aukið samstarf og teymisvinna.....	15
Valdefling og kennslufræðileg forysta	16
Samstarf skólaþjónustu við félagsþjónustu og heilbrigðisþjónustu	18
Mannauður	19
Samantekt og ályktanir	20
Ályktanir.....	22
Heimildir.....	24

Inngangur

Í þessari skýrslu eru kynntar niðurstöður tilviksrannsóknar sem gerð var á skólaþjónustu fimm skólaskrifstofa. Annars vegar er byggt á upplýsingum um þjónustuna sem birtar eru á vef þessara fimm skólaskrifstofa og þeirra sveitarfélaga og skóla sem falla undir þær, og einnig á helstu stefnuskjöllum um skólaþjónustuna sem þar má nálgast. Hins vegar er byggt á viðtölum við forsvarsaðila skólaþjónustunnar hjá skólaskrifstofunum sem um ræðir. Viðtölin voru tekin á tímabilinu mars til maí 2019 en upplýsingum af heimasíðum var safnað 2019–2020.

Um er að ræða hluta af stærri rannsókn á stefnu, umgjörð, fjármögnun og starfsháttum skólaþjónustu sveitarfélaga með áherslu á þá þjónustu sem sveitarfélögum ber að veita skólum samkvæmt reglugerð um skólaþjónustu sveitarfélaga við leik- og grunnskóla og nemendaverndarráð í grunnskólum (nr. 444/2019). Markmið rannsóknarinnar er að rannsaka umgjörð og starfshætti skólaþjónustu sveitarfélaga með það fyrir augum að gefa heildarmynd af umgjörð og starfsháttum þjónustunnar og því hvernig sveitarfélög standa að því að tryggja skólum sínum þann aðgang að skólaþjónustu sem þeim ber samkvæmt lögum. Slík rannsókn hefur ekki áður verið gerð á Íslandi. Niðurstöðurnar munu nýtast sveitarfélögum til að styrkja skólaþjónustu sína með það fyrir augum að efla skóla sem faglegar stofnanir og beina athygli að menntun fyrir alla og jafnræði til náms á landsvísu.

Rannsóknin er styrkt af Vísindasjóði Háskólans á Akureyri og mennta- og menningarmálaráðuneytinu.

Auk þeirra gagna sem hér eru kynnt hefur gögnum um skólaþjónustu verið safnað af heimasíðum annarra sveitarfélaga og með spurningakönnun sem send var til skólastjóra leik- og grunnskóla og þeirra sem eru í forsvari fyrir skólaþjónustu (yfirmanna skólaskrifstofa og sveitarstjóra) í sveitarfélögum á Íslandi. Skýrsla um þann hluta rannsóknarinnar hefur þegar verið birt (Birna Svanbjörnsdóttir, Hermína Gunnþórsdóttir, Jórunn Elíadóttir, Rúnar Sigbórsson og Sigríður Margrét Sigurðardóttir, 2020).

Í þeirri umgjörð sem menntayfirvöld setja um skólaþjónustu er sveitarfélögum gefið töluvert frelsi um framkvæmd og skipulag hennar og þannig hefur sú þjónusta sem veitt er þróast með ólíkum hætti milli sveitarfélaga. Sum sveitarfélög reka sína eigin skólaskrifstofu sem þjónar þeim einum, önnur reka skrifstofur sem þjóna einnig nágrannasveitarfélögum samkvæmt þjónustusamningi og í enn öðrum tilvikum hafa sveitarfélög stofnað byggðasamlög um skólaþjónustuna. Í nokkrum sveitarfélögum er hvorki skólaskrifstofa né samningur við önnur sveitarfélög um hana en þar er skólaþjónusta sums staðar keypt af verktökum. Á vef Sambands íslenskra sveitarfélaga eru 20 skólar taldir utan skólaskrifstofu (Samband íslenskra sveitarfélaga, e.d.).

Í þeim hluta rannsóknarinnar sem fjallað er um í þessari skýrslu voru valin fimm tilvik (A, B, C, D og E) og ólík rekstrarform skólaskrifstofa í hverju tilviki fyrir sig könnuð til þess að öðlast dýpri skilning á því hvernig skólaþjónusta sveitarfélaga er veitt. Auk upplýsinganna sem aflað var af vefsíðum voru tekin viðtöl við átta fræðslustjóra eða yfirmenn (kallaðir fræðslustjórar þegar vísað er til ummæla þeirra í texta) og ellefu deildarstjóra og ráðgjafa, samtals nítján viðtöl.

Í næsta kafla er gerð stutt grein fyrir skipulagi þjónustunnar í tilvikunum fimm og þjónustulíkani sem nýlega var tekið í notkun í einu þeirra og er í mótun. Í næstu köflum þar á eftir er greint frá niðurstöðum viðtalanna og er þeim skipt í fimm meginþemu. Þau eru: 1) Starfshættir skólaþjónustu, 2) Sýn starfsfólks skólaþjónustu á ráðgjöf og stuðning skólaþjónustu, 3) Mat á skólastarfi og skólaþjónustu, 4) Samstarf skólaþjónustu við félagsþjónustu og heilbrigðisþjónustu og 5) Mannauður. Túlkun og ályktunum skýrsluhöfunda er fléttað saman við niðurstöðurnar að einhverju leyti og í lokin er kafla um samantekt og ályktanir.

Í viðtölunum gætti í sumum tilfellum ósamræmis milli þess sem viðmælendur sögðu um áherslur skólaþjónustunnar og þeirra starfshátta sem virtust viðhafðir, bæði af skjöllum og ummælum að dæma.

Þannig mátti skynja ákveðna togstreitu í skipulagi og framkvæmd sem nauðsynlegt er að greina og vinna með.

Í fræðilegri greiningu og umfjöllun sinni um niðurstöður rannsóknarinnar gerir rannsóknarhópurinn greinarmun á tvenns konar viðhorfum til erfiðleika nemenda sem vikið er að á nokkrum stöðum í skýrslunni. Annars vegar er um að ræða læknisfræðilegt (klínískt) sjónarhorn þar sem orsakanna er fyrst og fremst leitað með því að greina og meðhöndla „vanda“ nemandans sjálfs með atbeina sérfræðinga en hins vegar er um að ræða félagslegt sjónarhorn þar sem gengið er út frá því að orsakanna fyrir því að nemendur mæta erfiðleikum í skólagöngu sinni eigi að leita með því að setja erfiðleikana í samhengi við félagslegar aðstæður og námsumhverfi barna (sjá t.d. Sigrúnu Harðardóttur, 2016) og veita kennurum og starfsfólki skóla ráðgjöf og stuðning inni í skólum við að laga aðstæður og umhverfi að þörfum barnsins. Af síðara sjónarhorninu leiðir meðal annars áhersla á skólatengda ráðgjöf (Gutkin og Curtis, 1990) sem byggist á sameiginlegri lausnaleit ráðgjafa og kennara eða annarra starfsmanna skóla á jafnréttisgrundvelli en þó þannig að skólinn beri jafnan ábyrgð á ferlinu og að til verði þekking innan skólans sem nýtist sem starfsþróun og eflir um leið faglegt samfélag skólans. Hugtakið snemmtæk íhlutun vísaði upphaflega til íhlutunar á fyrstu árum í lífi barna, einkum vegna þroskahömlunar (Bryndís Halldórsdóttir o.fl., 2008). Nú virðist hugtakið hins vegar hafa fengið víðari merkingu og ná til eldri barna, og það er notað yfir markvissan stuðning við börn og unglinga sem leið til að fyrirbyggja ýmiss konar „vanda“ eða takast á við hann áður hann verður of mikill án formlegrar greiningar (Early Intervention Foundation, 2018). Ítarlegri umfjöllun um menntun fyrir alla og lærdómssamfélag er að finna í skýrslunni *Menntun fyrir alla – Horft fram á veginn* (Birna Svanbjörnsdóttir o.fl., 2019).

Tilvikin fimm

Í **tilviki A** þjónar skólaskrifstofan stóru og rótgrónu sveitarfélagi sem hefur rekið sína eigin skólaskrifstofu frá því rekstur grunnskóla var færður yfir til sveitarfélaga. Fyrirkomulag skólaþjónustunnar hefur tekið nokkrum breytingum á þessum tíma og ábyrgð á einstökum þáttum hennar hefur færst til milli þjónustusviða sveitarfélagsins. Nú er skólaþjónustan skipulögð þannig að skóla- og frístundasvið ber höfuðábyrgð á henni og sinnir meðal annars ráðgjöf við skólastjórnendur, almennri skóla- og kennsluráðgjöf og að einhverju leyti stuðningi við nemendur með annað móðurmál en íslensku. Ábyrgð á einstaklings- og sérkennsluráðgjöf er hins vegar framseld til velferðarsviðs og þaðan til þjónustumiðstöðva sem þjóna mismunandi hverfum sveitarfélagsins. Skipting þjónustunnar milli sviðanna er þó ekki alveg klippt og skorin og vaxandi áhersla á að sérfræðingar þjónustumiðstöðva sinni víðtækari ráðgjöf, svo sem almennri kennslu- og hegðunarráðgjöf. Þjónustumiðstöðvarnar hafa í grunninn hver um sig sömu skyldur en hafa þróast á mismunandi hátt eftir þörfum hverfanna og því starfsfólki sem er á hverri stöð.

Á vef sveitarfélagsins í tilviki A kemur fram að sveitarfélagið leggur áherslu á þjónustu við leik- og grunnskóla á sviði kennsluráðgjafar og sálfræðiþjónustu. Aftur á móti er hvorki minnst á skólaþjónustu í menntastefnu né starfsáætlun sveitarfélagsins og óljóst er hvernig þjónustan tekur mið af reglugerð um skólaþjónustu við leik og grunnskóla (nr. 444/2019). Samstarf og verkaskipting þeirra stofnana eða eininga sem sinna skólaþjónustunni er ekki útskýrð. Almennar upplýsingar eru veittar um þjónustumiðstöðvar sveitarfélagsins en ekki er að finna upplýsingar um stöðugildi á þeim eða starfslýsingar þeirra sem þar starfa. Almennir virðast upplýsingar um skólaþjónustu sveitarfélagsins „týnast“ meðal annarra verkefna sem það ber ábyrgð á og eru ekki auðfundnar fyrir þá sem ekki þekkja tilgang og eðli þjónustunnar. Eyðublöð fyrir tilvísanir virðast ekki vera aðgengileg á vefnum og ekki er tekið fram hvar þau má nálgast en bent á símanúmer og tölvupóst fyrir tímapantanir hjá þjónustumiðstöðvum. Á heimasíðum leik- og grunnskóla eru takmarkaðar upplýsingar veittar um skólaþjónustu sveitarfélagsins.

Skólaskrifstofan í **tilviki B** þjónar sömuleiðis einu sveitarfélagi. Það varð til við sameiningu sveitarfélaga fyrir nokkrum árum og í kjölfarið var skrifstofan stofnuð. Áður hafði skólaþjónusta verið veitt í gegnum byggðasamlag. Með þessu nýja fyrirkomulagi var, að sögn fræðslustjóra, litið til þess að breyta um stefnu í skólaþjónustu og draga úr klínískri nálgun hennar en auka skólamiðaða nálgun. Í nýlegri endurskipulagningu á þjónustu sveitarfélagsins var öll þjónusta við fjölskyldur og einstaklinga sett undir einn hatt og er skólaskrifstofan hluti af henni.

Á vef sveitarfélagsins í tilviki B er lýsing á viðfangsefnum skólaþjónustunnar sem endurspeglar í aðalatriðum reglugerðina um skólaþjónustu (nr. 444/2019). Í menntastefnu sveitarfélagsins er einnig nokkurn veginn samhljóða texti um þjónustuna. Að öðru leyti eru litlar upplýsingar um skólaþjónustuna. Sagt er að skólustjóri hvers leik- og grunnskóla beri ábyrgð á skipulagi og framkvæmd þjónustunnar í hverjum skóla. Ekki eru nánari upplýsingar um umgjörð og skipulag, starfsfólk, stöðugildi og starfslýsingar. Sagt er hvar þjónustan hefur aðsetur en að öðru leyti eru ekki upplýsingar um hvernig má sækja þjónustuna eða hverjir geta nýtt sér hana. Ekki eru heldur upplýsingar um það á vefsíðum skólanna.

Í **tilviki C** er skólaskrifstofan rekin af einu sveitarfélagi en þjónar nokkrum nágrennasveitarfélögum í gegnum þjónustusamning. Þegar rekstur grunnskóla var færður yfir til sveitarfélaganna var sveitarfélagið fyrstu árin aðili að byggðasamlagi um skólaþjónustu en hefur nú um árabíl rekið eigin skrifstofu. Sá hluti skólaþjónustunnar sem sinnti málefnum einstakra nemenda í leik- og grunnskólum var lengst af staðsettur á fjölskyldusviði ásamt barnavernd og félagsþjónustu. Í þjónustunni fólust almennar greiningar og sérkennsluráðgjöf á leik- og grunnskólastigi. Á fræðslusviði var síðan ráðgjöf vegna tvítyngdra barna og hegðunarráðgjöf, auk þess sem almenn kennsluráðgjöf var að mestu keypt af utanaðkomandi aðilum, meðal annars í gegnum samning við háskóla. Í viðleitni til að samþætta skólaþjónustuna var tekin pólitísk ákvörðun um að breyta stjórnskipulagi skólaþjónustunnar og öll skólaþjónusta færð undir fræðslusvið og fræðslustjóra.

Á vef sveitarfélagsins í tilviki C endurspeglar lýsing sveitarfélagsins á skólaþjónustu ekki reglugerð um skólaþjónustu sveitarfélaga (nr. 444/2019). Fyrst og fremst er lýst sérfræðiþjónustu sem felur í sér greiningar á sértækum námserfiðleikum, þroskafrávikum, hegðunarvanda, einelti og tilfinningalegum erfiðleikum barna. Aftur á móti er hvorki lýst stuðningi við starfsemi skóla og starfsfólk þeirra né viðleitni til að efla skóla sem faglegar stofnanir eins og kveðið er á um í reglugerðinni, og ekki er lýst samstarfi eða samningum við þá aðila sem slík þjónusta er keypt af. Sjá má að skólaþjónustan er mönnum sálfræðingum og sérkennsluráðgjöfum en starfslýsingar þeirra liggja ekki fyrir. Á vef sveitarfélagsins er ekki skýrt hverjir geta nýtt þjónustuna né hverjum hún er ætluð og eyðublöð til að sækja um þjónustu eru hvorki til staðar á vef skólaþjónustunnar né skólanna í bæjarfélaginu. Litlar upplýsingar eru á vefsíðum skólanna í sveitarfélaginu og upplýsingar liggja þannig ekki á lausu fyrir þá sem ekki þekkja fyrirfram til starfseminnar.

Í **tilviki D** er byggðasamlag um skólaþjónustu sem varð til í kjölfar þess að sveitarfélögin tóku yfir rekstur grunnskólans. Skólaþjónustan þjónar sveitarfélögum á víðfeðmu svæði sem áður tilheyrði einni fræðsluskrifstofu. Yfir byggðasamlaginu er stjórn og fyrstu árin kusu sveitarfélögin sinn fulltrúa í hana. Í dag sitja í stjórninni bæjar- eða sveitarstjórar (framkvæmdastjórar) allra sveitarfélaga sem eiga aðild að samlaginu. Af þeim sitja þrír í framkvæmdastjórn. Skólaskrifstofan er rekin í tveimur deildum sem annars vegar sinna skólamálum og hins vegar málefnum fatlaðra. Skrifstofan sinnir greiningum og eftirfylgd þeirra, auk ráðgjafar til kennara, og tekur þátt í að skipuleggja og halda utan um þróunarverkefni og starfsþróun fyrir skóla á svæðinu. Í tveimur af stærstu sveitarfélögum sem aðild eiga að samlaginu sitja auk þess fræðslustjórar og eru þeir yfirmenn alls leik-, grunn- og tónlistarskólastarfs með faglega- og stjórnsýslulega ábyrgð á skólunum. Þeir sinna stjórnsýslu, vinna með skólustjórum að fjárhagsáætlunargerð og styðja þá í sambandi við mál sem upp koma. Hvor deild skólaskrifstofunnar

þjónar nokkrum nágrannasveitarfélögum. Í tilviki D er í þróun þjónustulíkan sem er samstarfsverkefni félagsþjónustu, skólaþjónustu og heilbrigðisþjónustu og sækir fyrirmynd sína til Danmerkur. Markmið líkansins er að samræma þjónustu við börn og foreldra og tengja saman skólaþjónustu, félagsþjónustu og heilsugæslu. Stýrihópur líkansins er skipaður félagsmálastjóra, fræðslustjóra og fulltrúa heilsugæslu. Lögð er áhersla á að aðilar vinni saman á vettvangi skóla eins og kostur er. Í þeim tilgangi er starfrækt teymi með sálfræðingi, þroskaþjálfara og skólahjúkrunarfræðingi sem fer tvo daga í viku í þá skóla sem félagsþjónustan hefur samstarf við. Kennarar og aðrir sérfræðingar koma að málum með teyminu eftir þörfum. Fræðslustjóri fylgist með starfi teymisins en er ekki virkur aðili þar eða hluti af því.

Á vefsíðum sveitarfélaganna sem standa að byggðasamlaginu um skólaskrifstofuna í tilviki D eru mjög takmarkaðar eða engar upplýsingar um þjónustuna en í sumum tilfellum bent á vef skólaskrifstofunnar sjálfar. Á heimasíðum skólanna eru sömuleiðis litlar upplýsingar og þær sem veittar eru taka mið af sálfræðiþjónustu og öðrum úrræðum varðandi greiningar, vanda eða aðra erfiðleika barna. Á vef skólaskrifstofunnar sjálfar eru ekki upplýsingar um hlutverk og starfssvið skrifstofunnar og þjónustuþætti sem hún annast en undir flípanum upplýsingar er hlekkur á samning sveitarfélaganna um skólaskrifstofuna. Í honum er að finna upplýsingar um ofangreinda þætti. Í honum eru einnig upplýsingar um hverjir geta óskað eftir þjónustu skrifstofunnar. Samningurinn er átta síður og þarf í raun að lesa hann allan til að leita að ofangreindum upplýsingum, þannig að þær blasa ekki við þeim sem skoðar vefinn. Hlutverk skrifstofunnar, samkvæmt samningnum, endurspeglar nokkurn veginn reglugerð um skólaþjónustu (nr. 444/2019) en þó snúa níu liðir af fimmtán, sem upp eru taldir, að vanda eða erfiðleikum barna og hvernig þjónustan annast og vinnur með greiningar eða önnur úrræði. Á vef skólaskrifstofunnar eru starfsmenn hennar taldir upp, sem og starfsheiti þeirra, en starfslýsingar eru ekki til staðar. Einnig eru á vefnum ýmiss konar umsóknareyðublöð og gátlistar.

Í **tilviki E** er skólaþjónustan hluti af félagsþjónustu- og fræðsluviði en sviðinu er skipt í fræðsluþjónustu og félagsþjónustu. Undir fræðsluþjónustu fellur skólaþjónusta, sérfræðiþjónusta við nemendur, tónlistarskóli, leikskólar og grunnskóli. Undir félagsþjónustu falla hefðbundin verkefni slíkrar þjónustu og sá þáttur hennar sem helst snýr að skólum er barnavernd. Einnig hafa félagsráðgjafar sem starfa að öðru leyti hjá félagsþjónustunni umsjón með PMTO-námskeiðum og PMTO-ráðgjöf í skólunum og til forelda en margt af þessu er í samvinnu við sálfræðing skólaþjónustunnar. Verkaskipting er milli sviðsstjóra og yfirsálfræðings þannig að sá síðarnefndi hefur umsjón með starfsemi skólaþjónustunnar en aðkoma sviðsstjórans að málefnum skóla lýtur fyrst og fremst að rekstrarlegum þáttum og ráðgjöf við skólástjórana, til dæmis varðandi mannauðsmál.

Á vef sveitarfélagsins í tilviki E er nokkuð af efni undir liðnum „Skólaþjónusta“ en margir tenglar vísa þó ekki á neinar upplýsingar. Margt efni er einnig úrelt. Á vef sveitarfélagsins er kynningarbæklingur frá skólaþjónustunni þar sem meginverkefni hennar eru talin upp í sjö liðum sem endurspeglar ákvæði laga um leik og grunnskóla og reglugerðar um skólaþjónustu. Hver liður er einnig útlistaður í nokkrum undirliðum. Á vefnum er enn fremur skjal með leiðbeiningum um gerð tilvísana. Þar er lýst ferli tilvísana og greininga sem eru til komnar vegna „vanda“ einstakra barna og því hvernig greiningum er fylgt eftir í skólunum. Lítið er þó fjallað um hvað getur falist í áætlunum um eftirfylgd í kjölfar greininga og ráðgjöf til kennara í tengslum við þær eða hvernig hægt er að setja „vanda“ barna í samhengi við námsumhverfi þeirra. Skjalið nær þannig fyrst og fremst yfir þann hluta reglugerðarákvæða um skólaþjónustu sem fjalla um stuðning við nemendur í leik- og grunnskólum en að litlu leyti til stuðnings við starfsfólk og ráðgjöf vegna starfshátta skóla, þróunarstarfs og námsumhverfis. Á vef grunnskólans er einnig slóð á skólaþjónustuna. Engar upplýsingar um skólaþjónustuna eða skólana eru á öðru tungumáli en íslensku.

Starfshættir skólaþjónustu

Samkvæmt 2. gr. reglugerðar um skólaþjónustu sveitarfélaga við leik- og grunnskóla og nemenda-verndarráð í grunnskólum nr. 444/2019 tekur skólaþjónusta „annars vegar til stuðnings við nemendur í leik- og grunnskólum og foreldra þeirra og hins vegar stuðnings við starfsemi skóla og starfsfólk þeirra.“ Markmið þjónustunnar á að vera að „kennslufræðileg, sálfræðileg, þroskafræðileg og félagsfræðileg þekking nýtist sem best í skólastarfi [og] skólaþjónusta skal beinast að því að efla skóla sem faglegar stofnanir sem geti leyst flest þau viðfangsefni sem upp koma í skólastarfi og veita starfsfólki skóla leiðbeiningar og aðstoð við störf sín eftir því sem við á.“

Þeir sem sinna greiningum og ráðgjöf fyrir skólaþjónustu eru sálfræðingar, sérkennsluráðgjafar, kennsluráðgjafar og talmeinafræðingar, sem eru þó ekki fastir starfsmenn á öllum skólaskrifstofum. Í tilviki A eru einnig hegðunarráðgjafar. Þroskaþjálfar eru starfandi í mörgum skólum innan tilvikanna fimm en eru almennt ekki skilgreindir sem hluti af skólaþjónustunni. Þeir eru þó stundum nefndir sem aðilar í teymisvinnu þegar hún á sér stað.

Sjá má að fræðslustjórar eru meðvitaðir um ákvæði reglugerðarinnar og hafa hana til hliðsjónar þegar þeir skipuleggja þjónustuna. Í tilviki C er ekki til stefna um skólaþjónustu en reglugerðin er notuð sem áttaviti af starfsfólkinu og markvisst rýnt í það hvort hún sé uppfyllt. Langflestir viðmælendur töldu hugtakið skólaþjónustu ná yfir mjög vítt svið en jafnframt að þeirra sýn væri ekki endilega sú sama og innan skólanna og kennarar litu gjarnan þrengra á hugtakið, með áherslu á greiningar á nemendum. Þá var það talið ruglandi að sums staðar var talað um skólaþjónustu sveitarfélagsins þegar einungis var verið að tala um þá þjónustu sem sneri að einstaklingsmálum og greiningum. Þetta var ekki síst vegna þess að sums staðar, til dæmis í tilviki C, bar sá hluti þjónustunnar heitið skólaþjónusta. Nokkrir töldu reglugerðina um skólaþjónustu of þrönga og ýta undir þennan mismunandi skilning á skólaþjónustu:

Í mínum huga er auðvitað hugtakið ofsalega vítt og svo fer það svolítið eftir hvaða lög og reglugerð maður er að kíkja á, mér fannst hugtakið þrengt svolítið í hérna reglugerð um ... sem áður hét reglugerð um sérfræðiþjónustu og heitir nú það sem er talað um bara skólaþjónustu að þá er farið að fókusa finnst mér á sértæka hópinn. Á meðan hugtakið sem slíkt finnst mér að eigi að ná yfir alla og þessa almenna þjónustu. Þess vegna getur verið svolítið ruglingslegt fyrir einhverjum hvað maður er að tala um þegar maður talar um skólaþjónustu. (Deildarstjóri)

Þrátt fyrir að flestir viðmælendur vildu túlka skólaþjónustuna vítt var áhersla í starfi þjónustunnar mun sterkari á þann þátt sem tilheyrir stuðningi við nemendur og foreldra. Sú nálgun hefur að mati viðmælenda verið klínísk og falist í einstaklingsþjónustu við nemendur með frávík sem meðal annars tengist greiningum barna, t.d. vegna ADHD, einhverfu, þroskaröskunar og hegðunar. Niðurstöðum greiningarinnar er fylgt eftir með fundum þar sem sálfræðingar eða sérkennsluráðgjafar fara yfir stöðu barnsins með foreldrum, kennara og viðeigandi aðilum innan skólans.

Tilvísanir og ráðgjöf

Klínísk nálgun skólaþjónustunnar birtist í tilvísanakerfi líkt og tíðkast í heilbrigðisgeiranum, með tilheyrandi umsóknarferli og biðlistum. Viðmælendur sáu merki um fjölgun tilvísana vegna talkennslu, talmeina eða málþroska og um að það vanti talmeinafræðinga. Fram kom hjá öllum viðmælendum að einna háværast væri kallið eftir hegðunarráðgjöf eða aðferðum og aðstoð við að takast á við erfiða hegðun einstakra nemenda og/eða hópa. Áberandi mikið ákall var um að bregðast við erfiðri hegðun nemenda og athyglisbrestri (ADHD) og við þörfum nemenda á einhverfurófi.

Í tilviki E sögðu viðmælendur að ásókn í greiningar væri mjög mikil og færi vaxandi, bæði frá skólunum og foreldrum eða þeim sameiginlega. Einkum fjölgar beiðnum frá foreldrum, til dæmis vegna kvíða og

vanlíðanar barna, sem þeir virðast vantroysta sér til að takast á við hjálparlaust; einnig beiðnum um uppeldisráðgjöf vegna samskipta og hegðunar barna. Uppspretta beiðna um greiningar virðist óþrjótandi og starfsfólk skólaþjónustunnar telur jafnvel að eftirspurnin eftir þeim aukist eftir því sem því sem þeim greiningum sem það kemst yfir fjölgar. Almennt séð er því þróunin þannig að greiningarvinnan verður á kostnað tíma til ráðgjafar við þróunarverkefni. Á vef sveitarfélagsins er skjal með leiðbeiningum um gerð tilvísana þar sem nánast eingöngu er fjallað um tilvísanir og ferli greininga vegna „vanda“ einstakra barna og hvernig slíkum greiningum er fylgt eftir í skólunum. Lítið er aftur á móti fjallað um hvernig hægt er að setja „vanda“ barna í samhengi við námsumhverfi þeirra eða um stuðning við starfsfólk og ráðgjöf vegna starfshátta og námsumhverfis.

Margir viðmælendur nefndu einnig að oft væri þörf á ráðgjöf vegna nemendahópa eða skólamála, eins og einn viðmælenda í tilviki A kallaði það, þ.e. stuðningi við kennara við bekkjarstjórnun eða varðandi nemendahópa innan bekkjar, jafnvel þvert á bekki, t.d. vegna agamála. Yfirleitt er þetta samt á þann veg að skólaþjónustan snýst mest um vinnu í kringum einstaklinga og sértæka hópa. Málefni sem ráðgjafar sinna eru oft þung og flókin og þar koma til börn sem eru ekki talin geta stundað skóla og geta jafnvel ekki verið heima hjá sér. Viðmælendur bentu á að það skorti heildræna þjónustu fyrir þennan hóp barna sem oft gerir skólanum „erfitt fyrir“, eins og það var orðað. Þetta eru börnin sem mæta illa í skóla, eru mögulega komin í vímuefnaneyslu eða eiga í miklum hegðunavanda. Einn ráðgjafi sagðist upplifa ákveðinn þekkingarskort á því hvernig eigi að vinna með þau börn sem kljást við ýmiss konar erfiðleika, t.d. þau sem kljást við alvarlega einhverfu, geðræna erfiðleika, fíkn eða fjölþættan þroskavanda. Ráðgjafinn benti á að það vantaði sérfræðinga á þessu sviði sem bæði gætu unnið í skólanum og með heimilum. Fleiri bentu á að sérfræðilekkingu skorti oft innan skólanna til að vinna með málefni barna með og án greininga sem og barna af erlendum uppruna.

Ráðgjöf til leikskóla annars vegar og grunnskóla hins vegar virðist vera ólík. Í öllum tilvikunum er starfandi leikskólaráðgjafi, enda er kveðið á um það í lögum um leikskóla (nr. 90/2008, gr. 23), og þeir virðast veita meiri beina ráðgjöf til kennara á vettvangi en hefð er fyrir í grunnskólanum. Hlutverk leikskólaráðgjafanna er að stórum hluta að fylgja eftir fótluðum börnum, taka þátt í teymisfundum og greiningum og veita ráðgjöf til foreldra og starfsfólks skólanna. Ráðgjafinn vinnur þá með það sem þarf, greiningar eða annað, í samráði við foreldra og starfsfólk, og leggur línur um hvað þarf að gera og fylgir því eftir eins lengi og þarf. Ráðgjöfin felst aðallega í því að samræma aðgerðir heima og í leikskólunum en þó ráðgjöfin komi til vegna einstaklinga er lögð áhersla á að hún nýtist öllum barnahópnum og kennurum. Í tilvikum A og E er mikil reynsla af hegðunarráðgjöf innan leikskóla og einnig er ráðgjöf til leikskóla í kringum einstök börn og barnahópa.

Í grunnskólunum virðist ráðgjöfin fremur beinast að vanda tiltekins nemanda en nemendahópsins á vettvangi skólastarfs. Þó kom fram í viðtölunum að starfsfólk skólaþjónustu annars vegar og kennarar hins vegar virtust hafa mismunandi sýn á tilgang og markmið ráðgjafar.

Greiningar og stuðningur við starfsfólk og skóla

Þrátt fyrir mikla áherslu á klíniska nálgun, þ.e. að beina sjónum að greiningum og „vanda“ barnsins í stað þess að vinna með félagslegar aðstæður og námsumhverfi, sögðust aðilar í öllum tilvikunum vilja veita ráðgjöf og stuðning í ríkari mæli inni í skólum, t.d. að sálfræðingar ynnu nær kennurum og starfsfólki og veittu þannig óformlega og formlega ráðgjöf. Almennt var það skoðun viðmælenda að leitast bæri við að draga úr áherslu á greiningar og ýmist að draga úr þörfinni á greiningum með því að leita markvisst annarra leiða fyrst eða grípa strax til ráða sem nýtast barninu á meðan beðið er eftir nákvæmari greiningum. Í kjölfar greininga væri síðan leitast við að styðja starfsfólk skólanna og veita leiðsögn um hvernig megi vinna betur með barnið. Dæmi voru um að sálfræðingar væru farnir að vinna meira inni í skólunum með fræðslu og talað um að slíkt gagnaðist betur en hin klíníska vinna. Í tilvikum B og E hefur

t.d. verið innleitt sérstakt ferli þar sem fram fer ákveðin forkönnun á aðstæðum og stöðu barnsins og í kjölfarið er tekin ákvörðun um hvort ástæða sé til að óska eftir greiningu eða grípa til annarra ráðstafana. Að sögn viðmælenda í báðum tilvikunum hefur greiningum fækkað í kjölfar þessa verklags því oft komi í ljós, þegar aðstæður eru kannaðar nánar, að vandinn eigi sér aðrar ástæður en talið var. Í öðrum tilvikunum hafði verklagi verið breytt í þessa átt, en mismikið þó. Viðmælandi sagði að samhliða þessu væri áherslan núna á meiri fræðslu og forvarnarstarf, ráðgjöf og stuðning við starfsfólk skóla, foreldra og börn.

Um leið og flestir viðmælenda töluðu um gildi þess að auka vægi almennrar kennsluráðgjafar og draga úr áherslu á greiningar og einstaklingsíhlutun var sammæli meðal þeirra um að lítið væri um beinan „faglegan stuðning við kennara og skóla“ eða skólástjórnendur og að sjaldan væri um eftirfylgd að ræða inni í bekk. Það er þó ljóst af orðum viðmælenda að skólástjórnendur og kennarar kalla í auknum mæli eftir slíkri ráðgjöf og á öllum skólaskrifstofunum hafði verið reynt að bregðast við því með breyttu verklagi. Þetta var þó misjafnlega á veg komið milli skrifstofa. Ráðgjöf til kennara á vettvangi hefur alls staðar aukist að mati viðmælenda og voru þeir sammála um að slíkt væri árangursríkt og mætti vera í meiri mæli. Við skólaskrifstofuna í tilviki E starfar talmeinafræðingur og telur hann sig hafa svigrúm til að veita góða þjónustu og talþjálfun en vildi gjarnan auka svigrúm til að veita fræðslu til kennara og taldi að sá þáttur yrði oft of lítill í starfinu vegna greininga og talþjálfunar barna.

Að breyta áherslunum er þó flókið og viðmælendur töldu almennt forsendu þessara breytinga vera þá að sérfræðingar skólaþjónustunnar væru tilbúnir í það verkefni. Sammæli voru einnig um það að ásókn í greiningar væri mikil og jafnvel að aukast. Að mati viðmælenda kemur sá þrýstingur frá skóla- stjórnendum, kennurum og foreldrum. Þarna er því um að ræða togstreitu í kerfinu og milli ólíkra aðila. Einn viðmælandi benti á að það væri oft þannig að foreldrar tryðu því ekki að börnin fengju þjónustu nema til kæmi greining. Að mati viðmælenda fer það einnig dálítið eftir kennurum hvað þeir leggja áherslu á við foreldra að þeir óski eftir. Einnig kalla skólástjórnendur gjarnan eftir sálfræðingum til greininga. Þegar staða sálfræðings losnaði í tilviki A var hugmynd skólaþjónustunnar að ráða kennslu- ráðgjafa en skólástjórar lögðust gegn því að skipta þeirri stöðu út fyrir stöðu kennsluráðgjafa. Einn deildarstjóranna sagði:

það hefur verið talað um það að kannski hafa sálfræðingarnir haft yfirhöndina í fjölda stöðugilda vegna þess að þeir hafa verið meira í þessum greiningum. En það hefur verið vegna þess að skólarnir kalla eftir greiningunum.

Oft tengdist þessi krafa væntingum um að aukið fjármagn til skólanna komi með greiningunum og þeir sem sinna skólaþjónustunni eru því stundum í töluverðri klemmu hvað þetta varðar. Þó má benda á að í að minnsta kosti einu tilvikanna fær um helmingur barna viðbótarstuðning án greininga.

Stjórnendur [skólaþjónustu] segja: dragið úr greiningum en skólástjórnarnir segja: greinið, greinið, greinið, af því að ef þið greinið ekki, þá fáum við ekki nógu mikið fjármagn! (Deildarstjóri).

það eru allir sammála því að draga úr greiningum, það bara þú veist, það vilja það allir. Og þá fórum við í þetta eins og ... er gert að vera með svona forkönnun eða skimun og reyna að setja inn úrræði bara eins fljótt og hægt er. Þannig að það er alltaf bið eftir greiningunum og stundum er kannski óþarfi, þessi greining er óþarfi en hún er dálitill aðgöngumiði að fjármagni fyrir skólana. (Deildarstjóri)

Kennslufræðileg ráðgjöf

Í viðtölunum kom fram að tiltölulega fáir kennsluráðgjafar væru starfandi á skólaskrifstofunum fimm og þeir næðu ekki að anna eftirspurn um ráðgjöf frá skólástjórnendum um þætti er varðar innleiðingu aðalnámskrár og mat. Viðmælendur í tilvikunum voru þó almennt á því að það tækist ágætlega að anna

eftirspurn frá skólum um kennslufræðilega ráðgjöf. Fram kom hins vegar hjá nokkrum fræðslustjórnanna að þeim fyndist skólastjórnendur og kennarar ekki nægilega virkir í að óska eftir almennri kennslufræðilegri ráðgjöf eða stuðningi við skólaþróun og breytta kennsluhætti. Í tilviki E kom fram að af hálfu skólaskrifstofunnar þurfi að auka vægi kennslufræðilegrar ráðgjafar sem er skólamiðuð fremur en klínísk og gera hana sýnilegri þannig að kennarar geri ráð fyrir henni sem sjálfsögðum þætti í ferlinu og hún nýtist þeim til eigin starfsþróunar. Það er þó spurning hvernig hugtakið kennslufræðileg ráðgjöf er skilgreint. Til dæmis virtist kennsluráðgjafi í einu tilvikanna líta á fræðslu til foreldra sem ráðgjöf og sagði:

Ég held að við sinnum öllu sem er kallað eftir en kannski ekki alveg nógu hratt en við sinnum yfirleitt öllu þessu þegar verið er að biðja um einhverja svona fræðslu um eitthvað, við erum með fræðslu fyrir fyrsta bekk eða foreldra fyrsta bekkjar en það er náttúrulega löng bið í einstaklingsmál sem er verið að vinna, sérstaklega hjá sálfræðingunum.

Ákveðin mótsögn endurspegladist í umræðunni um kennslufræðilega ráðgjöf, því að á sama tíma voru viðmælendur yfirleitt sammála um að almenn kennsluráðgjöf og stuðningur við kennara um að taka upp breytta starfshætti þyrfti að aukast. Þetta átti ekki síst við um það sem tengdist hugmyndafræðinni um skóla án aðgreiningar:

Við höfum líka vanrækt að mínu mati að þjálfar kennara í að taka upp breytta starfshætti og geta unnið í skóla án aðgreiningar. Getu unnið með mismunandi menningarheima og mismunandi tungumál í skólaskrifstofu. Þetta á almennt við um grunnskólann á Íslandi myndi ég hiklaust segja. Þarna eru stórkostleg tækifæri, það er þjónustumiðstöðin og sérfræðingar þar eiga í ríkari mæli að vera að þjálfar kennara í að gera betur. (Fræðslustjóri)

Í tilviki B kom fram að lögð væri mikil áhersla á kennslufræðilega forystu bæði innan skólaþjónustunnar og sveitarfélagsins.

Stuðningur við skólastjórnendur

Viðmælendur voru sammála um að skólastjórnendur væru lykilaðilar í starfsemi skólanna og að ráðgjöf til þeirra og starfsþróun væri brýn. Þó að viðmælendur teldu skólastjóra ekki óska nægilega mikið eftir stuðningi og ráðgjöf, eins og fram kemur hér að ofan, sögðu þeir að það væri að aukast. Viðmælendur töldu það vissulega vera hlutverk skólaþjónustunnar að sinna ráðgjöf til skólastjórnenda. Yfirleitt virtist þó lítið um stuðning við skipulega starfsþróun skólastjórnenda og stuðningurinn fólst oftast en ekki í fundum með fræðslustjórum eða var háður því að fræðslustjórnir hefðu „starfsorku og kraft“ til að sinna því, eins og einn nefndi það. Það má þó velta fyrir sér hvort það ætti einkum að vera hlutverk fræðslustjóra að sinna þeirri þjónustu. Í tilvikunum voru flestir fræðslustjórar eða deildarstjórar skólaskrifstofu í nokkuð reglulegu sambandi við skólastjórnendur og töluðu um að gott samband væri á milli þeirra. Þeir hittust á reglulegum stjórnendafundum sem voru á bilinu einu sinni í viku til einu sinni í mánuði, mismunandi eftir tilvikum. Þeir fundir virtust oftast en ekki vera til samráðs og upplýsinga en þó kom fram í einu tilvikinu að markvisst væri leitað eftir sjónarmiði skólastjóra og/eða fræðilegt efni ígrundað. Þar fyrir utan var nokkuð misjafnt hvernig stuðningi og ráðgjöf við þá var háttað. Í tilviki D voru fræðslustjórar í nánu sambandi við skólastjórnendur og fóru reglulega út í skólana til að vinna með skólastjórnendum að stefnumótun, fjárhagsáætlunum og starfsmannamálum. Þeir lögðu sig fram um að vera „bakhjarl stjórnenda“ í málum sem væru þeim þung, ekki síst þeim sem sneru að mannlegum samskiptum. Svipað er uppi á teningnum í tilviki E en þar heldur sviðstjóri félags- og fræðsluviðs fundi með skólastjórnunum tvisvar til þrisvar yfir skólaárið en sinnir jafnframt ráðgjöf við rekstur og starfsmannamál. Almennu voru fræðslustjórar og deildarstjórar að færa sig í áttina að auknu beinu samstarfi við skólastjórnendur og sums staðar fór mikill hluti vinnutíma deildarstjóra í að vinna beint

með skólastjórnendum. Í flestum tilvikunum var einhvers konar stuðningur við skólastjórnendur um fjárhagsáætlanir.

Þótt fram kæmi vilji meðal fræðslustjóra í öllum tilvikunum til að leggja ríkari áherslu á stuðning við skólastjórnendur var stuðningur við starfsþróun þeirra ekki markviss. Í einu tilvikanna sagðist fræðslustjóri vilja hafa forystu um starfsþróun skólastjóra og var meðvitaður um að ef hann myndi beita sér með fjármagni og aðgerðum gætu áhrifin orðið mikil. Þar var hafin skipulagning teyma meðal skólastjóranna sem myndu hjálpast að við að gera starfsþróunaráætlanir þar sem „skólastjórnir eru að vinna saman að starfsþróun.“

Stuðningur við foreldra

Í öllum tilvikunum er lögð mikil áhersla á að hafa foreldra vel upplýsta um allar aðgerðir sem snerta tilvísanir og einstaklingsmál nemenda. Fram kom skýr afstaða til þess að ekki væri farið af stað með mál einstakra nemenda nema með fullu samþykki foreldra. Þegar um slík einstaklingsmál er að ræða eru foreldrar með á skilafundum og fundum um eftirfylgd og fá þá jafnan leiðbeiningar um hvernig þeir geta tekið á málum heima. Misjafnt er hvernig öðrum stuðningi við foreldra er háttað en svo virðist sem aukin meðvitund sé um mikilvægi hans, ekki síst til að draga úr þörf á greiningum og íhlutun innan skóla. Í þessu sambandi var lögð áhersla á aukið samstarf við foreldra og að taka aukið mið af sjónarmiðum þeirra þegar þjónustan væri ákveðin:

Sálfræðingarnir sjá það af þeim beiðnum sem þeir eru að fá inn, þá er bara hópur nemenda sem líður illa og þarfnast stuðnings og foreldrarnir líka og þá er farið að þróa þessi námskeið og bjóða upp á námskeið í stað þess að byrja t.d. á einhverri greiningu. Og það er þetta sem við erum að leggja áherslu á, að byrja miklu meira með samtalinu við foreldra að þeir meti hvað þeir þurfa. Þetta erum við að fara í gegnum með alla okkar þjónustu að foreldrar segi meira og börnin sjálf hver þörfin er. (Deildarstjóri]

Í sumum sveitarfélögum er komin löng reynsla á ýmis uppeldisnámskeið fyrir foreldra. Sums staðar hefur um nokkurt skeið verið boðið upp á einstaklings- og hópafræðslu fyrir foreldra barna með hegðunarvanda. Sem dæmi sagði deildarstjóri:

Skólasálfræðingar skólaþjónustunnar hafa þróað mikið af foreldrafærninámskeiðum. Þeir hafa haldið utan um öll námskeið ... Þetta er frumkvæði þeirra sem gagnast þá auðvitað skólanum og einstökum nemendum og foreldrum og líka þeim hópi sem er kannski meira félagsþjónustumegin.

Í tilviki E þar sem haldið er úti fjölda námskeiða fyrir foreldra, einkum leikskólabarna, kom þó fram að dræm aðsókn hefði verið að þeim undanfarna vetur og færi minnkandi. Engu að síður kom fram í viðtali við ráðgjafa að beiðnum frá foreldrum færi fjölgandi vegna kvíða og vanlíðanar og ýmissa þátta í uppeldi barna sem þeir virtust vantreysta sér til að takast á við hjálparlaust. Í einu tilvikinu hafði verið farið í sérstakt átak til að styðja foreldra barna af erlendu bergi í uppeldishlutverkinu. Hluti af því hefur verið að bjóða upp á stuðningsfundi þar sem hópur foreldra með svipaðar áskoranir kemur saman ásamt sálfræðingi. Einnig hefur aukist að bjóða upp á námskeið fyrir foreldra barna með kvíða. Stuðningur við foreldra innan sveitarfélagsins tengist þó oftast félagsþjónustunni og félagslegum og hegðunarlegum vanda barna fremur en námslegum, nema þá helst sá sem snýr að greiningum.

Sýn starfsfólks skólaþjónustu og starfsfólks á ráðgjöf og stuðning skólaþjónustu

Almennt töldu viðmælendur að viðhorf skólastjóra og kennara til skólaþjónustunnar væri gott. Í tilviki C hafði nýlega verið send út viðhorfskönnun og vinna hafin með hverjum skóla fyrir sig við að bæta þjónustuna í samræmi við niðurstöður hennar. Yfirleitt snerust óskir skólanna um að sníða þjónustuna

betur að hverjum skóla, koma meira inn í kennslustofur, gera vettvangsathuganir og veita ráðgjöf í kjölfarið. Af máli viðmælenda má einnig ætla að viðleitni sé til að leggja aukinn þunga á þá áherslu í skólaþjónustunni og vinda ofan af klínískum áherslum sem nú virðast ríkjandi. Í tilviki E kom fram í máli viðmælenda að starfsemi skólaþjónustunnar hafi eflst mikið síðustu árin. Hluti af því er að starfsfólki skóla er gefið svigrúm til að koma með tillögur þess efnis sem almennt eru skoðaðar með jákvæðum og opnum huga og unnið með þær ef tók eru á slíku. Einnig er reynt er að koma til móts við starfsfólk skóla ef og þegar það gerir athugasemdir við eitthvað. Þrátt fyrir þetta virðist þessi þáttur skólaþjónustunnar ekki hafa sama vægi og sá hluti starfseminnar sem nær til greiningar og stuðnings við nemendur og foreldra.

Ráðgjöf var ekki að öllu leyti skilin með sama hætti innan skólaþjónustunnar sjálfrar, hvaða væntingar væru til hennar og hvert hlutverk ráðgjafa væri. Fræðslustjórar höfðu fremur skólamiðaða sýn á ráðgjöf meðan sýn annarra viðmælenda var klínískari. Þarna gætir ákveðinnar togstreitu. Þá voru nokkuð skiptar skoðanir um það hvort ráðgjöf væri skilin á sama hátt hjá skólaþjónustunni og hjá skólastjórnendum og kennurum. Fræðslustjóri í tilviki B var einna öruggastur um að svo væri í því tilviki þar sem mikil vinna hefði farið í að byggja upp sameiginlegan skilning sem hann taldi að hefði skilað sér í breyttum starfsháttum. Aðrir voru meira tvístígandi og töldu vísbendingar um að svo væri ekki að öllu leyti. Í máli viðmælenda í fjórum tilvikanna kom fram að betur gengi að vinna að umbótum og eftirfylgd greininga í leikskólanum en grunnskólanum; andrúmsloftið væri jákvæðara og léttara, meiri sveigjanleiki meðal bæði kennara og skólastjórnenda, og starfsfólk leikskóla væri lausnamiðaðra og viljugra til að prófa að fara eftir ráðum ráðgjafa en starfsfólk grunnskóla. Þar virtust kennarar finna fyrir bjargarleysi þegar mál barna væru komin í óefni og óljósara væri hver bæri ábyrgð. Í tilviki E kom skýrt fram að grunnskólakennarar hefðu tilhneigingu til að vísa henni frá sér og yfir á ráðgjafann. Þessi munur var að einhverju leyti rakinn til mismunandi verklags sem þróast hefði á skólastigunum þar sem í leikskólanum er til dæmis meiri teymisvinna.

[Ég] hugsa að stundum myndu þau [í grunnskólanum] alveg vilja fá eitthvað meira frá okkur eða öðruvísi en ég held að það séu allir sáttir en ég held að allir myndu vilja fá meira. Meiri þjónustu og hraðari þjónustu og eitthvað svoleiðis. Og bara og hérna málin í grunnskólanum eru oft bara ótrúlega flókin og komin oft í einhvern ægilegan hnút. Bara fullt af börnum sem fara ekki í skólann og einhvern veginn það er ekki hægt að ná þeim þangað og þá er þetta orðið bara rosa flókið ... þá er kannski svona þínu að þeir vilji að við gerum eitthvað, komi með einhvern töfrasprota. (Sérkennsluráðgjafi).

Flestir viðmælendur nefndu að það væri krafa á skólaþjónustuna að kippa hlutum í lag, eða eins og einn fræðslustjóranna sagði: „Þeir setji það bara svo út fyrir þröskuldinn hjá sér ... það kemur einhver og lagar þetta mál fyrir mig.“ Það var hins vegar ekki skilningur viðmælenda innan skólaþjónustunnar á hlutverki sínu. Þeir töldu sig eiga að koma með ráðgjöf sem kennarar þyrftu síðan að leggja vinnu í að útfæra. Þeir glímdu hins vegar við það að kennarar færu ekki endilega eftir ráðgjöfinni. Einn viðmælendi orðaði það svo að þótt ítrekað væri farið yfir þær aðgerðir og úrræði sem þeir mæltu með á fundum með kennurum leiddi það oft ekki til þeirra breytinga á umhverfi nemandans sem ætlast væri til. Þannig væri að mati aðila innan skólaþjónustunnar verið að veita ráðgjöf sem kennurum fannst ekki vera ráðgjöf, heldur fyndist þeim að ráðgjafarnir segðu bara sömu hlutina aftur og aftur án þess að hjálpa þeim raunverulega í aðstæðunum. Þetta væri eins og t.d. að hafa áherslu á sjónrænt skipulag og sjónræna vinnu. Viðhorf sumra deildarstjóra/ráðgjafa var hins vegar að kennarar ættu að hafa færni til að takast á við að breyta starfsháttum í samræmi við þá ráðgjöf sem þeir fengu. Um leið kom fram ákveðin samúð hjá viðmælendum með aðstæðum kennara sem væru undir of miklu álagi. Þeir töldu að um gæti verið að ræða blöndu af því að kennarar hefðu ekki þekkingu á því sem verið væri að ráðleggja um og að þeir hefðu ekki svigrúm til að vinna með þessi úrræði. Þá kom fram það viðhorf að erfitt geti verið að fá kennara til að horfast í augu við að breyta kennsluháttum og skipulagi hjá sér eða búa til vinnukerfi fyrir

barnið eða umbunarkerfi. Enn fremur kom fram meðal nokkurra viðmælenda að kennarar ættu erfitt með að sjá út fyrir það vandamál sem þeir væru að glíma við í andartakinu. Þannig vildu þeir snöggar lausnir á því í stað þess að líta á vandann sem hluta af heild sem þeir gætu unnið að því að bæta með markvissri starfsþróun. Þannig litu kennarar, að mati ráðgjafa skólaþjónustunnar, of þröngt á þann vanda sem þeir glímdu við og vildu þá fá skólaþjónustuna til að taka við vandamálinu og laga það í stað þess að líta á málið út frá eigin starfsþróun og vinna að lausnum í gegnum eigin starfsþróun. Þessi glíma kom sérstaklega fram í tveimur tilvikanna. Það var hins vegar ekki alveg skýrt hver aðkoma skólaþjónustu ætti að vera að þessari starfsþróun og ekki að sjá að skólaþjónustan almennt byði upp á slíkan markvissan stuðning sem dygði til. Í tilviki E er litið svo á að stuðningur skólaþjónustu við starfsþróun kennara geti í aðalatriðum verið þrjúþættur: a) framlag starfsmanna þjónustunnar í formi fræðslu og námskeiða, b) milliganga um að fá utanaðkomandi aðila til að sinna starfsþróun og c) beinn fjárhagslegur stuðningur. Í þessu tilviki kom fram að sammæli skorti milli þeirra aðila sem hlut eiga að máli er varðar starfsþróun og almennan stuðning við þróunarstarf skóla. Sveitarfélagið veitir ríflegu fjármagni til skólanna til endurmenntunar og starfsþróunar og af hálfu skólaþjónustunnar er litið svo á að með því sé skólastjórnendum veitt frelsi – og um leið lögð á þá ábyrgð – til að skipuleggja þennan þátt í starfi skóla milliliðalaust. Þetta gerir kröfu til skólanna um markvissar starfsþróunaráætlanir – sem margt bendir til að séu ekki til staðar – en að einhverju marki virðist skorta skilning á því hjá skólaþjónustunni að hún hafi eftir sem áður ýmiss konar hlutverki að gegna hvað þennan málaflokk varðar.

Á sama tíma bar á því að þrátt fyrir að viðmælendur vildu veita meiri ráðgjöf á vettvangi og styðja kennara betur töldu þeir að skólastjórnendur og kennarar gerðu óraunhæfar kröfur til skólaþjónustunnar sem þeir gætu ekki staðið undir einfaldlega vegna mikillar manneklu. Þetta var áberandi í þremur tilvikanna. Erfitt væri að verða við þeirri kröfu að sinna t.d. ráðgjöf á vettvangi þegar ekki væri til mannskapur til þess. Þá nefndi viðmælendi tilviks C að kennarar og stjórnendur væru ekki ánægðir með að þurfa að bíða eftir greiningum og að brugðist hefði verið við því með að hefja strax inngríp meðan beðið væri eftir greiningu:

Það er þá kannski okkar aðeins útspil að reyna að koma fyrr í málin með e.k. ráðgjöf á meðan verið er að bíða ... að reyna að fara þá með ráðgjöfina einhvern veginn út á meðan fólk er að bíða

Einn fræðslustjóranna taldi að skilningur hans, skólastjórnenda og kennara á ráðgjöf væri sambærilegur. Þar hafði verið unnið markvisst að því að efla lærdómsmenningu innan skólasamfélagsins. Fram kom að mikil gróska hefði verið í starfsþróun og skólaþróun og nokkuð um langtímaverkefni þar. Lögð hafði verið áhersla á að efla kennslufræðilega forystu kennara og fræðslustjóri gaf nokkur dæmi um það hvernig kennarar með sérfræðipækkingu og áhuga á t.d. upplýsinga- og tölvutækni hefðu fengið það hlutverk að miðla til annarra.

Mat á skólastarfi og skólaþjónustu

Lítill hefð virðist vera innan skólaþjónustunnar að meta árangur af þeirri þjónustu sem veitt er. Ekki virðist í neinu tilvikanna formlega metið hvernig eða hvort ráðgjöf skilar árangri og tölur um greiningar og hvernig og hvort breytt verklag hafði áhrif á fjölda þeirra liggur yfirleitt ekki fyrir. Gjarnan var talað um að þessar tölur væru til en ekki hefði verið farið í að skoða þær. Einhverjir fræðslustjórar bentu á að þetta væri viss veikleiki innan skólaþjónustunnar sem og í skólakerfinu öllu. Þá virtist vera lítil eftirfylgni með umbótaáætlunum skólanna í kjölfar innra og ytra mats:

Og jafnvel í ytra matinu þá erum við farin að segja, þú veist að skólinn þarf að koma með umbótaáætlun og þá höfum við ekki haft orkuna í að fylgja síðan umbótunum eftir, þ.e.a.s. eru raunverulegar umbætur? Því að í öllum tilvikum sem við höfum verið með ytra mat og komið í annað sinn fimm árum

seinna, þá er staðan ósköp svipuð sem þýðir í raun að skólinn hefur ekki klárað umbæturnar.
(Fræðslustjóri)

Aukið samstarf og teymisvinna

Áberandi var umræða um að samstarf, samvinna og teymisvinna hefði aukist eða þyrfti að aukast, bæði til að efla skólaþjónustuna sem slíka sem og heildstætt skipulag á þjónustu við börn og fjölskyldur. Þannig mætti samræma betur verklag milli aðila, auðvelda foreldrum að sækja þjónustu fyrir barnið sitt og gera þjónustuna við barnið markvissari. Þessi teymisvinna er með ýmsum formerkjum. Talað var um þverfagleg teymi úr ólíkum þjónustukerfum (skólaþjónusta, félagsþjónusta og heilbrigðisþjónusta), farteymi eða fastateymi sérfræðinga fyrir skóla eða tiltekin börn og um vinnubrögð sem þróast höfðu að hætti faglegs lærdómssamfélags.

Í tilviki A var ákall um þéttara samstarf skólaþjónustunnar við skrifstofur leik- og grunnskóla og frístund á skólaskrifstofu og aukið samstarf við skólastjórnendur. Einnig er hvatt til þverfaglegs samstarfs við þær fagstéttir sem starfa innan skólanna sjálfra. Þetta er liður í því að fá kerfin til að vinna sem eina heild og er hluti af nýjum áherslum almennt í stjórnkerfinu. Samkvæmt deildarstjóra í tilviki A eru þjónustumiðstöðvarnar í miklu þverfaglegu samstarfi eða teymisvinnu með hegðunarráðgjöfum, sálfræðingum, félagsráðgjöfum og kennslu- og sérkennsluráðgjöfum og vikulega eru fundir þar sem farið sé yfir mál sem koma inn og áhersla er lögð á að veita ráðgjöf um og fylgja eftir. Deildarstjórinn segir mjög mikið samstarf vera á milli fagstétta um velferð og menntamál barna en það mætti þróa enn skýrar og meira á dýptina.

Nokkuð algengt virðist vera að um sé að ræða óformlegt fremur en formlegt samstarf við mismunandi aðila í fræðslu- og félagsþjónustu en síður við heilbrigðisþjónustu, svo sem í tilviki C og D. Í tilviki C höfðu sálfræðingar og sérkennsluráðgjafar sem sjá um einstaklingsmál og greiningar nýlega verið fluttir af fjölskyldusviði á fræðslusvið. Þrátt fyrir að í kjölfarið hafi verið komið á formlegum samstarfsfundum milli allra á sviðunum er það stíðara fyrirkomulag og hið daglega samstarf og hin nánu tengsl við félagsþjónustuna og barnaverndina rofnuðu. Í sama tilviki var nýlega sett á laggirnar farteymi skipað ráðgjöfum með sérstaka sérhæfingu, eins og kennsluráðgjöf, foreldraráðgjöf og ráðgjöf fyrir börn með íslensku sem annað mál, til að mynda tengsl milli mismunandi sviða og áherslna í skólaþjónustunni. Hugmyndin með teyminu er að það styðji við skólastarfið heildrænt, ekki einstök börn, til dæmis vegna hegðunar, bekkjarstjórnunar eða eineltis. Verkefnum farteymisins hefur fjölgað mikið á yfirstandandi skólaári því skólarnir kalla eftir ráðgjöf, aðstoð og stuðningi við mál og þá fara einn eða tveir aðilar úr teyminu á vettvang og fylgjast með, greina aðstæður, tala við aðila á vettvangi og veita ráðgjöf og eftirfylgd. Þá getur jafnvel komið í ljós að þær forsendur sem gengið var út frá í upphafi voru ekki réttar.

Í tilviki B hefur verið lögð áhersla á vinnulag sem fækkar greiningum og eykur heiltæka þjónustu með mismunandi formi á teymisvinnu og vinnubrögðum í anda faglegs lærdómssamfélags. Mynduð hafa verið samstarfsteymi utan um ákveðna áherslupætti og þá eru aðilar í skólunum sem hafa látið til sín taka á því sviði virkjaðir. Sem dæmi um þetta eru samstarfsteymi um læsi þar sem sérkennarar skólanna eru leiðandi og teymi um faglega forystu meðal skólastjóra í leik- og grunnskóla sem leitt er af einum skólastjórnara. Í hverjum skóla eru svo lausnarteymi sem kennarar geta leitað til ef þeir eru í vanda með eitthvað.

Í tilviki E var lýst skipulagi á teymisvinnu í leikskólunum þar sem innanhússteymi í viðkomandi skóla situr skilafundi eftir greiningu þar sem farið er í gegnum mál barnsins og mögulegar aðgerðir í kjölfar greiningarinnar. Slík teymi eru alla jafna skipuð foreldrum, kennurum sem eiga hlut að máli og sérkennara eða deildarstjóra sérkennslu. Stundum situr fulltrúi skólaþjónustunnar í teyminu þótt það sé ekki algilt. Í leikskólunum í tilviki E starfa meðal annars svonefnd lausnarteymi sem funda mánaðarlega

með sérfræðingum frá skóla- og félagsþjónustunni um málefni barna sem glímdu við hegðunarvanda eða hafa fengið greiningu.

Heilt yfir virðast öll tilvikin stefna í átt að heildrænu módeli með einhverjum hætti og lögð er áhersla á teymi sem vinna þvert á fagstéttir og kerfi, bæði milli og innan skóla. Teymin hittast reglulega og lögð er áhersla á að reyna að greina stöðuna, veita ráðgjöf og fylgja málum eftir. Gjarnan er litið til þjónustulíkansins í tilviki D en gagnrýnisraddir heyrðust þó þess efnis að þar þyrfti að tengja skóla-skrifstofuna betur inn í það líkan.

Þegar stilla á strengi milli stofnana og mismunandi fagaðila kemur í ljós að ekki eru allir vanir teymisvinnu og það gerist ekki sjálfkrafa að allir vinni saman. Eins og einn fræðslustjóri sagði þá nægir ekki að setja lög og reglugerðir um að það eigi að gera það. Teymisvinnan kemur ekki af sjálfu sér.

Í tilviki B var greint frá því að við endurskoðun og mótun skólaþjónustunnar hefði átt sér stað mikil hugmyndavinna í anda lærdómssamfélagsins og litið svo á að það væri yfirhugtak þvert á allt skólastarfið og mikið lagt upp úr því að tengja skólana, skólaþjónustuna og alla helstu aðila skólaþjónustunnar vel saman:

Við höfum verið að þæla rosalega í verklaginu. Hvernig við getum unnið til að minnka biðlista og til að fækka greiningum. Greiningum, þessum þungu greiningum hefur fækkað verulega. Þær eru tímafrekar, sálfræðingarnir eru alltaf að vinna í greiningum og margra klukkutíma skýrsluskrifum. Og svo skilafundum. Þá náttúrulega gera þær ekkert annað. Með því að fara í gegnum nálaraugað í skólanum í gegnum lausnateymi, nemendaverndarráð og ígrunda þar ekki bara að taka einhverja afgreiðslufundi. (Fræðslustjóri)

Áhersla var lögð á að efla ábyrgð og þátttöku skólanna í þróunarstarfi og mynduð voru fagteymi þvert á skóla og skólastig. Þar er litið svo á að hlutverk skólaþjónustunnar sé að gera sig óþarfa „þegar skólarnir eru orðnir það sjálfbærir að þeir fari að leiða verkefni sjálfir ... og það er hluti af þessu lærdómssamfélagi að nýta þekkingu og reynslu þvert á. Ekki vera með einhver sérstök „síló“. Þegar farið er af stað með breytingar þar er gjarnan sóst eftir kynningum frá öðrum sveitarfélögum þar sem unnið er með skólunum og barnaverndarstarfsfólki og allir koma inn í skólana á vettvang skólastarfsins, og eru þar mikið. Þetta gengur þó ekki alltaf eins og smurð vél og oft er núningur og benti fræðslustjóri á að til að breyta verklagi og hugarfari sé fræðsla mikilvæg til alls starfsfólks.

Valdefling og kennslufræðileg forysta

Af hálfu fræðslustjóra í tilviki B kom fram ákveðin gagnrýni á að í íslenska menntakerfinu og hjá menntamálayfirvöldum væri of mikil áhersla á „top-down og stöðlun“ og að of lítið væri unnið í anda kennslufræðilegrar forystu og lærdómssamfélags: „Það sem er mikilvægt er faglegt og dýnamískt samstarf, jafningjafræðsla, ígrundun og umræður um hvernig efla má samstarfið milli kennaranna og vinna að starfsþróun kennaranna.“

Nokkrir viðmælendur nefndu einnig að mikilvægt væri að starfsemi skólaskrifstofunnar beindist að því að efla skólana til að takast sjálfir á við flestar þær áskoranir sem þeir stæðu frammi fyrir og stuðla að valdeflingu kennara og skólastjórnenda. Fram kom líka að það væri misjafnt milli skóla hversu öflugir stjórnendur væru á þessu sviði. Á meðan einn skóli þyrfti lítið að sækja til skólaþjónustunnar, því þar væri fagleg forysta og fagþekking til staðar, þyrftu aðrir skólar að fá meira frá skólaþjónustunni. Þrátt fyrir mikla ásókn í ýmiss konar greiningar og stuðning við einstaklingsmál nefndu sumir að þeir vildu gjarnan sjá meira frumkvæði frá skólastjórnendum og kennurum, svo sem um hugmyndir að starfs- og skólaþróun. Í tilviki D var þetta orðað þannig:

Það fer óskaplega mikið eftir bara skólastjórnendum á hverjum stað og er mjög misjafnt ... okkur finnst oft vera allt of lítið frumkvæði frá skólunum. Við erum að kalla eftir einhverjum hugmyndum eða tillögum en það kemur ekki neitt. Bara ekki neitt. (Fræðslustjóri)

Samkvæmt viðmælendum ræðst starfsemi skólaþjónustunnar fyrst og fremst af eftirspurn frá skólunum, kennurum en ekki síst skólastjórnendum. Þó eftirspurnin hafi í miklum mæli verið eftir greiningum hefur hún í auknum mæli verið eftir stuðningi við faglega þróun, eins og fram kom hjá einum fræðslustjóranna. Hann sagði þetta ákall skólanna hafa haft áhrif á starfsemi skólaþjónustunnar og aukið áherslu hennar á ráðgjöf á vettvangi og hvernig unnið er með skólastjórnendum:

Skólastjórar kalla í auknum mæli eftir faglegri þróun og stuðningi í starfi sem er hluti af skólaþjónustunni. Við ætlum að stíga skref núna með teymisvinnu skólastjóra þar sem þeir vinna saman í fámennum hópum ... Þetta er dálítið formlegt en samt óformlegt. Þetta er ekki skráning eða eitthvað slíkt en þú færð samt endurgjöf, samtal og stuðning. Mörgum finnst bara stuðningur að fá að orða eitthvað í öruggu umhverfi. (Fræðslustjóri)

Fræðslustjóri talaði um þessar aðgerðir sem lið í því að efla kennslufræðilega forystu skólastjóranna.

Í tilvikum A og E var lagt upp með að bregðast við óskum um námskeið og ráðgjöf frá skólunum en einnig var í þeim tilvikum boðið upp á námskeið að fyrra bragði og það væri þá oft gert þegar starfsfólk skólaþjónustunnar, oftast sálfræðingar, yrði vart við þörf fyrir ákveðna fræðslu. Ýmist væru þetta þá aðkeypt námskeið eða námskeið þróuð af sérfræðingum skólaþjónustunnar. Þannig höfðu mörg námskeiðanna orðið til.

Þrátt fyrir að viðmælendur væru almennt sammála um mikilvægi valdeflingar innan skólanna virtist fræðslustjóri einungis í einu tilviki hafa markvisst stigið skref til að efla kennslufræðilega forystu bæði skólastjórnenda og kennara. Sá fræðslustjóri fullyrkti að kennslufræðileg forysta ætti sér ekki einungis stað innan skólaþjónustunnar heldur væri hún í raun innan sveitarfélagsins vegna samlegðaráhrifa sem eiga sér stað þegar ýmsir láta til sín taka og koma saman í faglegri umræðu. Hann sagðist markvisst ýta undir þessi vinnubrögð en liður í því var að sækja um alls konar starfsþróunarstyrki, bæði til að vinna að þróunarverkefnum og fá fjármagn til að skapa svigrúm fyrir starfsþróun, s.s. í leikskólunum. Hann sagði:

Þetta er liður í því að valdefla bæði starfsfólk skólaþjónustunnar og kennara og stjórnendur og að tengja þá betur saman. Og nú er svo komið að það er alveg gríðarlega mikið samstarf á milli allra sem eru að koma að þessum skólamálum og við lítum miklu meira núna á viðfangsefnið sem sameiginlegt ... og þetta er ... algjörlega unnið þvert á, þetta eru ekki bara einhverjar „top-down“ áherslur. Það er ekki fræðslunefndin sem er að ákveða hlutina eða ég sem fræðslustjóri, við erum að vinna þetta mikið saman.

Öllum viðmælendum var hugleikin glíman við að skapa sameiginlega sýn á starfsemi skólaþjónustunnar. Í tilviki B var lítið svo á að þeirri vinnu væri lokið eins og hægt er og stefnan virtist skýr. Annars staðar var glíman enn í gangi en árangurinn misjafn. Fræðslustjórar þurftu að takast á við ólík sjónarmið og töluverða fyrirstöðu hjá starfsfólki skólaþjónustunnar og að einhverju leyti við mismunandi pólitísk sjónarmið. Í einu tilviki var þó ný menntastefna sveitarfélagsins mikilvægur grundvöllur til að vinna út frá og ákveðið haldreipi í stefnumótuninni og viðmælendur vísuðu í hana sem grundvallarskjal og sem ákveðinn útgangspunktur í stefnumótun og vinnubrögðum. Þar hafði nokkur vinna verið lögð í stefnu skólaþjónustunnar þótt hún væri enn í vinnslu. Í tilviki C var skólastefnan í endurskoðun og ekki til eiginleg stefna um skólaþjónustu en fræðslustjóri talaði um að hann væri að rýna í stefnuna með starfsfólkinu. Í einu tilviki stóðu yfir ákveðnar breytingar á framkvæmd skólaþjónustunnar í tengslum við aukna áherslu á að fylgja vinnubrögðum þjónustulíkans en hlutverk skólaþjónustunnar innan þess skipulags var ekki fullmótað.

Samstarf skólaþjónustu við félagsþjónustu og heilbrigðisþjónustu

Allur gangur er á samstarfi á milli skólaþjónustu við félagsþjónustu og heilbrigðisþjónustu en vilji er til að auka þetta samstarf. Í flestum tilfellum vísuðu viðmælendur til þjónustulíkansins sem verið er að þróa í tilviki D sem áhugaverða leið sem þeir vildu kynna sér nánar. Einhugur er um mikilvægi þess að brjóta niður þá múra sem hafa verið milli félags- og skólaþjónustunnar og að efla þurfi samstarfið við heilbrigðisþjónustu.

Fram kom að erfiðleikar í samstarfi milli ofangreindra þjónustukerfa tengjast ekki síst trúnaðarskyldu við börn og að aðilar (svo sem sálfræðingar og barnaverndarnefndir) líta svo á að aðrir fagaðilar eins þjónustukerfis eigi ekki að hafa aðgang að trúnaðarupplýsingum, t.d. um einstaka nemendur, úr öðrum kerfum. Þetta telja viðmælendur vera til trafala og að það þyrfti að vera hægt að treysta trúnaði á milli aðila sem sinna hagsmunum barna. Sjá má viðleitni í þá átt í flestum tilvikunum. Í tilviki D, þar sem hvað mest hefur verið unnið að því að efla samstarf félags- og skólaþjónustu, sagði fræðslustjóri:

Með því að hafa félagsþjónustuna við borðið hjá okkur og ekki með gardínum á milli, af því við megum ekki tala saman af því að hjá okkur ríkir svona trúnaður og hjá ykkur einhvern veginn öðruvísi trúnaður. Ég hef aldrei skilið það – að það sé ekki, að trúnaður sé ekki bara trúnaður.

Viðmælendur í þessu tilviki binda vonir við að nýjar áherslur þjónustulíkansins muni skila markvissari og heildrænni þjónustu en samkvæmt því vinna skólaþjónustan og félagsþjónustan saman sem teymi og vinna saman að erfiðum málum þó félagsþjónustan sé í forgrunni. Verklag við beiðnir um greiningu hefur skilað sér í því að sálfræðingur þarf að fara í gegnum beiðnirnar áður en gengið er frá þeim en nemendur í miklum vanda fá þá þjónustu og stuðning sem þeir þurfa þó greining liggja ekki fyrir. Unnið er í því að leysa vanda barna sem koma upp, þá aðallega í gegnum skólann, en tengingin við þá sem greina vandann í upphafi mætti vera meiri.

Dæmi um samþættingu kerfa er víða að finna í tilvikunum og í tilviki A er velferðar- og skólaþjónusta rekin saman. Þá eru mynduð ákveðin teymi í kringum börn og þar sinna bæði starfsmenn skólaþjónustunnar og aðrir verkefnum skólaþjónustunnar. Áhugavert er að svo virðist sem félagsþjónustan sé oftast en ekki drifkrafturinn í því að efla og koma á slíku samstarfi og er samþættingin frekar á forsendum hennar en skólaþjónustunnar. Hugsanlega er skólaþjónustan ekki nægilega afgerandi sem aðili með móttandi áhrif á samstarfið og því hætt við að skólamiðuð nálgun verði út undan á kostnað félags- og heilbrigðisþátta.

Almennt eru samskipti og samstarf við heilbrigðisþjónustuna mun minni en við félagsþjónustu og aðra þá þjónustu sem veitt er hjá sveitarfélögunum sjálfum. Það hefur þó tekist ágætlega að koma á samstarfi við heilsugæsluna í tilviki B og þar er skólaþjónustan með samstarfsfundi með heilsugæslunni á sex vikna fresti og deildarstjóri skólaþjónustunnar er þar teymisstjóri. Á þessum fundum koma saman læknar, hjúkrunarfræðingar og starfsfólk skólaþjónustu og félagsþjónustu, og BUGL er með á Skype. Þarna eru rædd málefni einstakra barna og/eða fjölskyldna (með þeirra samþykki).

Í tilvikum C og E kom hins vegar fram að samstarf við heilsugæsluna hefur dregist saman í samræmi við skerta viðveru hjúkrunarfræðinga í grunnskólum og þar með aðkoma þeirra að málefnum nemenda. Þetta samstarf hafði einnig dregist saman í leikskólunum eftir að 4 ½ árs skoðun var hætt í leikskólunum og færð til heilsugæslunnar. Í tilviki E kom fram að áfram þurfi að þróa og samhæfa samstarf félagsþjónustu, skólaþjónustu og heilsugæslu og skýra starfsvettvang og ábyrgð hvers sviðs fyrir sig. Meðal annars er verið að vinna í því að skólahjúkrunarfræðingurinn tengist grunnskólanum meira en nú er en fram kom að sú þjónusta væri ekki nægilega skilvirk. Í tilviki D er aftur á móti mjög mótað samstarf við heilsugæsluna í gegnum þjónustulíkan sem þar er í mótun.

Mannauður

Ljóst er að mannauður innan skólaþjónustunnar hefur mikil áhrif á starfsemi hennar. Í öllum tilvikunum sem til skoðunar voru var skólaþjónustan undirmönnuð, að mati viðmælenda, og skortur á sérfræðingum á ýmsum sviðum, og ekki fékkst fjármagn til að ráða fleiri sérfræðinga með fjölbreytta menntun og reynslu. Sums staðar tókst þó ekki að manna stöður sem heimild var fyrir, t.d. sálfræðing, leikskólaráðgjafa og talmeinafræðinga, þrátt fyrir auglýsingar. Deildarstjóri í tilviki A nefndi sem dæmi: „Við erum búin að vera með auglýsingu um sálfræðing úti í heilt ár en það sækir enginn um. Það vantar fólk og það er erfitt að bæta í þegar enginn sækir um.“

Í tilviki E var mál viðmælenda að skólaþjónustan annaði vel hlutverki sínu á sviði einstaklingsþjónustu við börn og forvarnarstarfs og þar hafði starfshlutfall bæði talmeinafræðings og leikskólafulltrúa nýlega verið aukið. Aftur á móti sinnti enginn starfsmaður eingöngu almennri kennsluráðgjöf og fræðslustjóri lét svo um mælt að ekki væri hægt að ætlast til að tiltölulega fámennt sveitafélag hefði yfir að ráða fagfólki með alla þá sérþekkingu sem þarf t.d. til námskeiðshalds eða sérhæfðrar ráðgjafar. Þess vegna er farin sú leið að miða þjónustuna aðallega við greiningar og ráðgjöf í framhaldi af þeim en veita fjármunum til námskeiða og þróunarstarfs beint til skólanna og kaupa einnig þjónustu verktaka á vegum skólaþjónustunnar. Það hefur engu að síður þann ókost að oft er erfitt að tryggja samfellu í þróunarstarfi með aðkeyptri ráðgjöf, auk þess sem ferðakostnaðar getur orðið mjög mikill.

Persónulegt og faglegt viðhorf þeirra sem starfa í skólaþjónustunni virðist ráða miklu um hvernig þjónustu er boðið upp á. Dæmi voru um að þjónustan þróaðist með ólíkum hætti milli hverfa innan sama sveitarfélags og milli starfsmanna innan sömu skólaskrifstofu eftir því hvaða reynslu og sýn þeir höfðu á starf sitt og hlutverk skólaþjónustu. Skýrasta dæmið um þetta eru sálfræðingar og þeir virðast líka hafa hvað sterkust áhrif á það hvort þjónustan starfar eftir klínískri eða skólamiðaðri nálgun. Þetta var þó einnig sjáanlegt á því hvernig ráðgjafar nálguðust starf sitt á ólíkan hátt. Í tilviki C höfðu leikskólaráðgjafar til dæmis þróað nokkuð skólamiðaða ráðgjöf sem fór fram inni á deildum leikskólans á meðan grunnskólaráðgjafar höfðu lagt meiri áherslu á fundi með kennurum og hlutaðeigandi aðilum og voru sjaldan ráðgefandi á vettvangi.

Einn vandi skólaþjónustunnar birtist í því að starfsfólk hennar er upp til hópa sálfræðingar. Það er ákveðið stef í gögnunum að fræðslustjórar glímdu við viðhorf sálfræðinga sem vildu fyrst og fremst sinna greiningum og vera með skilafundi í kjölfarið en voru síður fáanlegir til að líta á hlutverk sitt í víðara samhengi og sinna kennslufræðilegri ráðgjöf. Þeir kennsluráðgjafar sem hafa unnið við hlið þeirra hafa síðan verið sérkennsluráðgjafar sem sinna ráðgjöf við einstaka nemendur en ekki almennri kennsluráðgjöf í bekk. Svo virtist sem fræðslustjórar hafi fá úrræði önnur en að bíða þá af sér, eins og eftirfarandi ummæli þeirra bera með sér:

Við erum með hópa af sálfræðingum sem vilja bara vera í greiningum á meðan ég myndi vilja fá sálfræðinga með þá hæfni að geta verið meira í samskiptum við foreldra, meira í samskiptum við börn og kennara og það verður einhvern tímann.

Fræðslustjórar sögðust nýta tækifærið þegar starfsfólk hætti eða komst á aldur að ráða inn starfsfólk með skólamiðaðri sýn. Stundum var það þó tilviljun að svo tókst til og fræðslustjórar töluðu um það hversu „heppnir“ þeir hefðu verið að til þeirra réðist fólk með þessa sýn. Einn fræðslustjóranna sagði:

Við fengum þessar umsóknir ... við höfum ekki úr miklu að velja. En það var alveg þannig að ... við vissum af þeim og við töluðum strax um það; já, nú er tækifæri. Nú er tækifæri til að þróa og breyta. Og það hefur nú bara gerst.

Annar fræðslustjóri sagði:

En af því við erum heppin með að við erum með mjög sterka sálfræðinga hjá skólaskrifstofunni núna sem vinna akkúrat í þessum anda og er bara orðið breyting á núna síðustu tvö árin.

Þótt mannbreytingar hafi stundum jákvæð áhrif á þjónustu skólaþjónustunnar geta þær ekki síður haft neikvæð áhrif, til dæmis þegar sérfræðingar láta af störfum og með þeim hverfur sérþekking sem ekki er bætt. Einn deildarstjóri orðaði það þannig að „þegar hún fór þá hverfur dálítið þessi sérþekking og þá er bara ráðinn einhver annar í staðinn.“ Stundum er líka tækifærið nýtt þegar fólk lætur af störfum til að spara og ekki ráðið í stöðurnar aftur, eins og einn deildarstjóri í tilviki A sagði: „bara skorið niður.“ Eftirfarandi kom fram hjá einum fræðslustjóranna:

Þessi staða var lögð niður þegar viðkomandi eða síðasti starfsmaður sem sinnti því sagði upp störfum. Það var ákveðin hérna svona innanhúsbreyting í stjórnsýslunni þannig að það var ekki ráðið aftur í það starf.

Annar fræðslustjóri sagði:

Þannig að þarna erum við búin að búa til svona eiginlega heilmikið ... þegar hún hættir einu ári seinna þá er ekki ráðið í staðinn fyrir hana.

Afleiðingarnar af því að fá ekki að ráða nægilega til skólaþjónustunnar í þeim tilvikum sem hér eru til umræðu urðu til þess að ekki var hægt að bregðast við óskum frá skólunum á þann hátt sem þeir væntu og töldu þörf á. Þetta átti við um aukna ráðgjöf á vettvangi og kennslufræðilega ráðgjöf og starfsþróun sem væri meira sniðin að þörfum hvers skóla. Þessu var lýst í orðum eins fræðslustjóra:

Við höfum ekki mannskap í að sinna þessu. Við erum búin að óska eftir því að fá að ráða verkefnisstjóra grunnskóla sem hefur sko tvö meginverkefni, annars vegar starfsþróun hvort sem það eru kennarar eða stjórnendur og hins vegar mat á skólastarfi. Að það séu svona tveir meginpóstar, auðvitað nokkur önnur verkefni en ... nú er verið að gera hagræðingarkröfu á okkur þannig að það verður jafnvel stoppað að við ráðum frá haustinu.

Samantekt og ályktanir

Niðurstöður rannsóknarinnar benda til þess að uppbygging á skólaþjónustu sveitarfélaga hafi þróast með ólíkum hætti eins og tilvikin gefa til kynna en þau eru hvert með sínu sniði. Uppbygging þjónustunnar er víða flókin og sundurlaus (í mörgum lögum) og virtist frekar stjórnast af mannaúði og fjárveitingum en stefnu, sýn og málefnum. Upplýsingar um skólaþjónustuna á vef sveitarfélaganna eru almennt takmarkaðar og ógegnsæjar. Í einu tilvikinu er ekki til stefna um skólaþjónustu.

Upplýsingar um skólaþjónustu á vefsíðum sveitarfélaganna í tilvikunum eru víðast hvar mjög takmarkaðar. Þær upplýsingar sem gefnar eru lúta fyrst og fremst að tilvísunum og greiningum vegna „vanda“ einstakra barna en að litlu leyti að ráðgjöf til kennara um hvernig hægt er að setja „vanda“ barna í samhengi við námsumhverfi þeirra eða að stuðningi við starfsfólk og ráðgjöf vegna starfshátta skóla, þróunarstarfs og námsumhverfis.

Viðmælendur virðast fyrst og fremst líta á skólaþjónustu sem þjónustu við einstaka nemendur og foreldra þeirra fremur en stuðning og ráðgjöf við kennara og stjórnendur skóla þó þeir segi það einnig hlutverk þjónustunnar. Hugtakið skólaþjónusta er í hugum þeirra ekki lýsandi fyrir þá þjónustu sem skólaskrifstofum ber að sinna samkvæmt lögum og upplýsingagjöf á heimasíðum er ekki fullnægjandi. Að hluta til getur skýringin á þessu verið hversu dreifð ábyrgðin á skólaþjónustunni er á mismunandi þjónustusvið, svo sem fræðsluvið, félagsþjónustu og barnavernd, og sýnin og stefnan þess vegna ekki samræmd. Þar sem þjónustan er hýst í félagsþjónustunni er yfirleitt einungis um að ræða þann hluta skólaþjónustunnar sem snýr að einstaka nemendum og greiningum á þeim. Önnur skólaþjónusta er þá

gjarnan á fræðsluviði. Þetta veldur því að skólaþjónustan sem slík er ekki heildstæð. Í einu tilviki virðast pólitískar ákvarðanir og ágreiningur um hvar á að hýsa skólaþjónustuna og hver ber stjórnunarlega ábyrgð á henni hafa neikvæð áhrif á uppbyggingu hennar. Enn fremur hafa flóknar og langar boðleiðir og óskýrleiki neikvæð áhrif á hver ber ábyrgðina.

Í tveimur tilvikum hafa pólitískt kjörnir fulltrúar gripið inn í og tekið óvinsælar ákvarðanir í því skyni að sameina skólaþjónustu undir einum hatti, líklega til að efla samstarf og samræma nálgun (þó það sé ekki alveg ljóst). Það er hins vegar ólíkt hvernig þessum ákvörðunum hefur verið fylgt eftir og hvernig til hefur tekist þegar hér er komið við sögu. Í öðru tilvikinu virðist hafa tekist að skapa nokkuð góða sátt og sameiginlega sýn (samkvæmt fræðslustjóra) en það virðist síður hafa tekist í hinu tilvikinu og að einhverju leyti skortir þar skýra pólitíska sýn sem og stefnu og forystu innan skólaþjónustunnar sjálfar.

Með þjónustulíkaninu sem er í þróun í einu tilvikinu hafa múrar verið brotnir niður, kerfið einfaldað og litið svo á að ábyrgð á börnum og nemendum sé sameiginleg óháð því hvort um er að ræða aðila í skóla-, félags, heilbrigðis- eða stjórnsýslukerfinu. Markmiðið er að þetta utanumhald og ferla fyrir foreldra og starfsfólk og koma á skilvirku verklagi þar sem félagsráðgjafar, skólasálfræðingar og þroskaþjálfar vinna markvisst saman. Væntingar eru um að ávinningur þessa verklags verði minni „leyndarhyggja“ milli kerfa (t.d. upplýsingar um einstaka nemanda) og flæði verði betra og skilvirkara, mál leysist hraðar og markvissar og sérþekking mismunandi aðila verði sýnilegri og úrræðin heildrænni. Nú þegar eru vísbendingar um að byggst hafi upp traust til þjónustunnar en vegna þess að félagsþjónustan og skólaþjónustan er rekin af sveitarfélögum en heilbrigðisþjónustan af ríkinu er mikilvægt að gera sameiginlega fjárhagsáætlun og starfsáætlun fyrir stoðkerfi til að tryggja að jafnvægi sé á framlagi stofnananna og að eignarhald og skuldbinding skapist. Áhugavert verður að fylgjast með þróun líkansins og ávinningi þess í þágu bættrar skólaþjónustu.

Átökin um klíniska nálgun annars vegar og skólamiðaða nálgun hins vegar, sem birtast sem rauður þráður í mótsagnarkenndum ummælum viðmælenda um áherslu og starfshætti í öllum tilvikunum, gefa til kynna að skólaþjónustan sinni ekki báðum meginþáttum þjónustunnar jafnt. Þeim armi skólaþjónustunnar, stuðningi við starfsemi skóla og starfsfólk þeirra og því að styrkja skóla sem faglegar stofnanir (sbr. 2. grein reglugerðar nr. 444/2019) virðist að mati skýrsluhöfunda síður sinnt, og ómarkvissar. Það gætti þó nokkurs ósamræmis í máli viðmælenda í því sambandi og því skal haldið til haga að í vissum tilfellum eru greiningar mikilvægur þáttur í velferð barna og gæta þarf þess að slíkar þarfir séu uppfylltar á viðeigandi hátt. Í öllum tilvikunum sögðu viðmælendur að skólastjórar og foreldrar kölluðu mikið eftir greiningum en sögðust jafnframt vera að breyta verklagi til að sporna gegn þeirri þróun og taka upp skimanir og snemmtæka íhlutun á móti. Á sama tíma heyrðust raddir um mikilvægi greininga og á vef skólaskrifstofanna var einkum að finna upplýsingar og eyðublöð með beiðni um greiningar. Eitt tilvik skar sig úr í þessari umræðu þar sem fræðslustjóri fullyrta að skólamiðaða nálgunin hefði aukist á kostnað þeirrar klínísku vegna uppbyggingar og þróunar lærdómssamfélags, bæði innan skólaskrifstofunnar og í sveitarfélaginu.

Þrátt fyrir aukna áherslu á snemmtæka íhlutun og að færa ráðgjöf nær kennurum er ekki ljóst hvort nálgunin við snemmtæka íhlutun er klínísk eða skólamiðuð. Leiðirnar virðast einkennast af viðbrögðum við „einstaklingsvanda nemenda“ en eru þó að breytast frá sóló-sálfræðingum í teymi sem einblína á einstaka nemendur fremur en skólaumhverfið í heild sinni. Á sama tíma virðast fræðslustjórar tala fyrir breiðari og skólamiðaðri nálgun. Þarna virðist því vera ósamræmi sem bendir til þess að huga þurfi að því að byggja upp skýrari sýn á það innan skólaþjónustunnar hvað skólaþjónusta felur í sér og hvað hún þarf að fela í sér í raun.

Minna er kallað eftir kennslufræðilegri ráðgjöf en greiningum þó ummæli viðmælenda hafi verið misvísandi í því sambandi. Þó er ljóst að skilningur, túlkun og væntingar til kennslufræðilegrar ráðgjafar eru ekki þær sömu alls staðar en tiltölulega fáir kennsluráðgjafar starfa í tilvikunum sem um ræðir en þeim

mun fleiri sálfræðingar. Mikill skortur virðist vera á menntuðum ráðgjöfum sem hafa kennslufræðilegan bakgrunn innan skólaþjónustunnar. Vert er að velta því upp hvort þetta fólk sé ekki lengur til á Íslandi. Hvernig sem það er þarf að bregðast við þessum skorti. Af niðurstöðum að dæma er þó munur á leikskólum og grunnskólum varðandi það hvaða ráðgjafa vantar en í öllum tilvikunum var til staðar leikskólaráðgjafi sem skýrist líklega af því að í lögum um leikskóla (nr. 90/2008, 23. grein) er kveðið á um að á vegum sveitarfélaga skuli starfa sérfræðingar í málefnum leikskóla en í lögum um grunnskóla er ekki tilgreint um sérfræðing í málefnum grunnskóla.

Starfsfólk skólaþjónustunnar annars vegar og kennarar hins vegar virðast ekki hafa sama skilning á hugtakinu ráðgjöf. Meðan skólaþjónustan lítur á markmið ráðgjafarinnar sem gagnvirka leið til að efla kennara sem fagaðila og styðja þá í að takast á við fjölbreyttar áskoranir skólastarfsins líta kennarar (að mati viðmælenda) fremur á hana sem fræðslu, fyrirmæli eða uppskrift og leið til að losna undan ábyrgð á nemendum eða „vandanum“. Þetta virtist frekar eiga við í grunnskólum en leikskólum en fram kom að mikill munur væri á starfi ráðgjafa milli skólastiga. Mun jákvæðara og gagnvirkara viðmót væri í leikskólunum gagnvart ráðgjöf. Í þessu sambandi má velta fyrir sér hvað einkenni ráðgjöfina, hvort hún sé valdalaus samræða sem felur í sér sameiginlega leit að lausnum eða hvort ráðgjafinn leggi kennurum til „uppskriftir“ að því hvernig skuli tekið á málum í hvert og eitt sinn. Það er þá líka spurning um sameiginlegan skilning á ábyrgð. Hluti af valdeflingu kennarans er að hann finni til ábyrgðar á úrlausn mála og að hans sjónarmið séu virt.

Ekki virtist mótað hvernig veita ætti skólastjórum ráðgjöf og stuðning en einn viðmælandinn sagði erfitt fyrir fræðslustjóra að sinna því öllu. Varla getur talist eðlilegt að hann geri það einn.

Ályktanir

- Skýrar vísbendingar eru um að það vanti styrka forystu og skýra stefnu fyrir skólaþjónustuna. Yfirvöld og fræðslustjorar þurfa að hafa samráð um áherslur og leiðir til að tryggja heildstæða þjónustu þar sem jafnt er unnið með einstaklingsmál nemenda og foreldra og veittur stuðningur til starfsfólks skóla við að bæta námsumhverfi og þróa skólastarf og starfshætti til að mæta mismunandi þörfum nemenda. Það þarf að vera til stefna með skýrum markmiðum svo uppbygging þjónustunnar stýrist ekki af þekkingu og reynslu starfsfólks sem er að störfum hverju sinni.
- Mikilvægt er að bæta upplýsingagjöf á vef skólaþjónustunnar um alla þætti þjónustunnar og gera eyðublöð aðgengileg rafrænt og á fleiri tungumálum en íslensku. Hér má minna á að í reglugerðinni um skólaþjónustu (nr 444/2019, 3. grein) er kveðið á um að sveitarfélög „skuli mæla fyrir um það í skólastefnu sinni hvernig markmiðum [reglugerðarinnar] verði náð.“
- Mikilvægt er að byggja upp samhæfingu kerfa, eins og dæmi er um í einu tilvikanna, en þá er nauðsynlegt að skólaþjónustan hafi forystu um kennslufræðilega hlið þjónustunnar og að lögð verði áhersla á að þróa faglegt lærdómssamfélag.
- Byggja þarf upp skýrari sýn á það innan skólaþjónustunnar hvað skólaþjónusta felur í sér og hvað hún þarf að fela í sér til að uppfylla skilyrði reglugerðarinnar. Skilgreina þarf hver áherslumunurinn er á klínískri nálgun og skólamiðaðri nálgun og eins hvað felst í snemmtækri íhlutun, hvort hún geti verið birtingarmynd beggja nálganna og hvert markmiðið með henni er.
- Um leið og flestir viðmælenda töluðu um gildi þess að auka vægi almennrar kennsluráðgjafar og draga úr áherslu á greiningar og einstaklingsíhlutun var sammæli meðal viðmælenda um að lítið væri um beinan „faglegan stuðning við kennara og skóla“ eða skólastjórnendur og að sjaldan væri um eftirfylgd að ræða inni í bekk. Mikilvægt er að ráðgjöfin feli í sér eftirfylgd og mat á ráðgjöf.

- Til að tryggja stuðning og ráðgjöf við faglegt starf allra kennara er mikilvægt að veita sambærilega þjónustu á báðum skólastigum og gera kröfu um kennsluráðgjafa í grunnskólum á sama hátt og í leikskólum. Þeir þyrftu m.a. að hafa það hlutverk að vinna með kennurum og skólum við að móta sameiginlegan skilning á merkingu hugtaksins ráðgjöf og ábyrgð og þróa leiðir um gagnvirk vinnubrögð í samstarfi við kennara, fylgja ráðgjöfinni eftir á formlegan hátt og líta á hana sem leið til starfsþróunar. Einnig er brýnt að finna leiðir til að styðja við skólastjóra með markvissum hætti.
- Skólaþjónustan þarf að gera áætlun um hvernig styðja á við starfsþróun skólastjóra, meta þarfir þeirra fyrir stuðning og skilgreina vinnuferla og ábyrgðaraðila sem skipuleggur og heldur utan um ráðgjöf og stuðning við þá.

Heimildir

- Birna María Svanbjörnsdóttir, Edda Óskarsdóttir, Hermína Gunnþórsdóttir, Laufey Petrea Magnúsdóttir, Rúnar Sigþórsson og Trausti Þorsteinsson. (2019). *Menntun fyrir alla – horft fram á veginn. Skýrsla til mennta- og menningarmálaráðuneytis um niðurstöður funda á vegum stýrihóps um menntun fyrir alla haustið 2018, ásamt tillögum um hvernig festa megi betur í sessi stefnu yfirvalda um menntun fyrir alla á Íslandi*. <https://www.stjornarradid.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=99266f21-3909-11ea-9451-005056bc530c>
- Birna María Svanbjörnsdóttir, Hermína Gunnþórsdóttir, Jórunn Elísdóttir, Rúnar Sigþórsson og Sigríður Margrét Sigurðardóttir. (2019). *Skólabjónusta sveitarfélaga við leik- og grunnskóla. Niðurstöður spurningakönnunar til leikskólustjóra, grunnskólustjóra og forsvaraðila skóla-þjónustu*. <https://www.unak.is/is/rannsoknir/rannsoknir-vid-ha/skolathjonusta-sveitarfelaga-vid-leik-og-grunnskola-stefna-umgjord-fjarmognun-og-starfshaettir>
- Bryndís Halldórsdóttir, Jóna G. Ingólfssdóttir, Stefán J. Hreiðarsson og Tryggvi Sigurðsson. (2008). *Þroskahömlun barna – orsakir – eðli – íhlutun*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Early Intervention Foundation. (2018). *Realising the potential of early intervention*. <https://www.eif.org.uk/report/realising-the-potential-of-early-intervention>
- Gutkin, T. B. og Curtis, M. J. (1990). School-based consultation: Theory, techniques, and research. Í T. B. Gutkin og C. R. Reynolds (ritstjórar), *The handbook of school psychology* (2. útgáfa, bls. 577–611). Oxford: John Wiley & Sons.
- Lög um grunnskóla nr. 91/2008.
- Lög um leikskóla nr. 90/2008.
- Samband íslenskra sveitarfélaga. (e.d.). Skólaskrifstofur. <https://www.samband.is/verkefning/fraedslumal/skolaskrifstofur>
- Sigrún Harðardóttir. (2016). *Líðan framhaldsskólanemenda: um námserfiðleika, áhrifaþætti og ábyrgð samfélags*. Reykjavík: Rannsóknarstofnun í barna- og fjölskylduvernd.

